

LECTURA TEXTULUI DRAMATIC – O LECTURĂ ÎN CHEIA TEXTULUI MULTIMODAL?

The reading of the dramatic text – a reading in the key of the multimodal text?

The dramatic text is a complex one that requires an analytical, stereoscopic reading, having several authors – transmitters, as well as several lecturers – receivers. Starting from this perspective, the proximity of the dramatic work to the multimodal comic strip text seems to be justified to the greatest extent. In this comparative context, didascalia elements, through their graphic delimitation from the actual text of the play, are the equivalent of images, bubbles, vignettes or quadrants that capture successive scenes.

Key-words: *comics, vignette, the theater, didascalia, characters*

Dacă ne-am întreba vreodată de ce textul dramatic are mai multă nevoie de un lector matur, în comparație cu celelalte tipuri de texte literare, răspunsul ar putea fi acela că, prin structură, acest fel de discurs are două tipuri de emițători care, la rândul lor, se adresează către două tipuri de destinatari: publicul/lectorul obișnuit al textului propriu-zis, de o parte, și scenograful, regizorul, actorul însuși, pe de altă parte. Acest lucru presupune, așa cum va observa și Sanda Golopenția², două tipuri de lecturi: lectura literară ce are în vedere în special receptarea textului dialogat, beletristic și lectura operatorie. Prin urmare, lectorul denumit de noi ca obișnuit va urmări cu precădere conflictul dramatic, în timp ce lectura operatorie a unor cititori specializați va pune accentul pe nuanțarea dialogului și a acțiunii în funcție de indicațiile scenice.

Doar un cititor matur, în cadrul lecturii propriu-zise a textului literar dramatic în ansamblu va recurgere la un tip de citire structurată, „stereoscopică”, „analitică”³ ce presupune îmbinarea a două ficțiuni distincte: cea din textul propriu-zis și cea de pe scenă, lectorul fiind invitat să își imagineze atât derularea evenimentelor diegetice, cât și jocul unor posibili actori pe o scenă amenajată în scopul reprezentării.

Astfel, textul dramatic poate fi cu ușurință considerat un text multimodal, dacă avem în vedere faptul că el a fost comparat de către Blanche-Noëlle Grünig în *Préface* pentru cartea lui Thierry Gallèpe⁴ cu benzile desenate, ținând cont că didascaliile pot

¹ Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău.

² Sanda Golopenția, *Perspective noi în studiul teatrului*, București, Spandugino, 2019, p. 164.

³ Ève-Marie Rollinat-Levasseur, « Lire les didascalies: une lecture stéréoscopique », în Frédéric Calas, Romdhane Elouri, Saïd Hamzaoui et Tijani Salaaoui, *Le Texte didascalique à l'épreuve de la lecture et de la représentation*, Sud Éditions, Presses Universitaires de Bordeaux, Pessac, 2007, pp. 81-84.

⁴ Thierry Gallèpe, *Didascalies. Les mots de la mis en scène*, L'Harmattan, Paris, 1997, p. 6.

reprezenta pentru cititor ceea ce este imaginea pentru B.D.-uri, locutorul numit putând fi cu ușurință identificat prin nume distinct marcat de restul textului, în timp ce replicile sunt delimitate de precizarea înainte a personajului-vorbitor, la fel ca dialogul din bulele benzilor desenate.

Dacă luăm în considerare etimologia cuvântului, termenul didascalie derivă din grecescul *didaskalia*, care denumea „caietele cu consemnări date actorilor înaintea reprezentației”⁵, însă în teatrul de astăzi didascaliiile presupun mult mai mult decât atât, evoluția lor în timp fiind strâns legată de evoluția textului dramatic și a curentelor literare în care acesta din urmă își regăsește locul.

Într-un *Dicționar de teatru* se precizează, pe lângă sensul consacrat de „instrucțiuni date actorilor”, și acela extins, „într-o întrebuintare modernă”⁶ de indicații scenice. Lucrarea dezvoltă în articolul destinat didascaliiilor și o scurtă istorie a acestora, precizând că în teatrul grec, unde autorul era adesea și regizor, și actor, indicațiile referitoare la maniera de joc lipsesc firesc din considerentele menționate. Sunt precizate de cele mai multe ori doar informații referitoare la indici spațiali și temporali privind elaborarea pieselor și reprezentarea acestora, pentru ca mai târziu, la autorii latini, acestea să constea „într-o scurtă notiță despre piesă și într-o listă de *dramatis personae*.”⁷ Aceeași lucrare aduce, separat, și o precizare privind receptarea în perioada contemporană a acestui tip de text cu sensul de indicație scenică, subliniindu-se rolul „metalingvistic”, de text secundar.

Încă de pe acum se poate vorbi despre o privire diacronică a fenomenului didascaliiilor și se poate observa cu ușurință o notare a evoluției sensului acestora, dar și a realității pe care o denumesc, având în vedere că noțiunea va descrie în timp o varietate din ce în ce mai extinsă de indicații, evoluând spre o funcție de descriere a discursului dramatic.

Însăși această definire succintă oferă și câteva repere de delimitare a diferitelor tipuri de didascalii care iau naștere odată cu evoluția lor în timp. Exegezele aplicate pe textul literar dramatic au oferit diverse clasificări, unele cu totul complexe, după criterii sintactice, de poziție, după domeniul dialogic, din punctul de vedere al gradului de independență, după caracterul lor continuu sau discontinuu. O astfel de delimitare complexă o oferă și Sanda Golopenția, identificând tipuri de didascalii în funcție de diferite criterii: didascalii „globale”, ale unui act, de scenă și de replică – având ca punct de plecare „unitatea dramatică”⁸ asupra căreia acționează; didascalii „obiective” și „subiective”, „non-descriptive”⁹; didascalii „obligatorii”, „indispensabile economiei piesei” și didascalii „opționale”¹⁰ – în funcție de importanța lor pentru cititor; didascalii „exterioare” și didascalii „interioare” – după

⁵ Anne Ubersfeld, *Termenii cheie ai analizei teatrului*, Iași, Institutul European, 1997, p. 32.

⁶ Patrice Pavis, *Dicționar de teatru*, traducere din limba franceză de Nicoleta Popa-Blanariu și Florinela Floria, Iași, Fides, 2012, p. 109.

⁷ *Ibidem*, p. 109.

⁸ Sanda Golopenția, *Perspective noi în studiul teatrului*, op. cit., 2019, p. 179.

⁹ *Ibidem*, pp. 188-194.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 194-195.

„poziția pe care o ocupă față de nucleul dialogic al piesei”¹¹; macrodidascalii și microdidascalii – după domeniul dialogic; didascalii „independente” și didascalii „relative”¹² – în funcție de gradul de independență ori o clasificare din punctul de vedere al caracterului lor continuu sau discontinuu. Aceeași cercetătoare a demonstrat necesitatea abordării interdisciplinare a acestora în studiul științific, integrând pragmatica și antropologia, lingvistica și semiotica, inclusiv în analiza discursului teatral.

Deși nu a reprezentat o preocupare centrală de-a lungul timpului, ci doar tangențială, acest subiect al didascaliei (văzut din diferite perspective) a făcut obiectul câtorva studii punctuale atât în țară, cât și în străinătate, printre care sunt importante de amintit, într-o ordine oarecum cronologică, lucrările: *Didascalies. Les mots de la mise en scene*¹³ de Thierry Gallèpe, *Le Texte didascalique à l'épreuve de la lecture et de la représentation*¹⁴, culegere de texte reunite de Frédéric Calas, Romdhane Elouri, Saïd Hamzaoui și Tijani Salaaoui în numărul 39¹⁵ al revistei *Coulisses*, dedicat în întregime didascaliei, *Comunicarea nonverbală în didascaliiile din dramaturgia română*¹⁶ de Raluca Mihaela Levonian, *Les didascalies dans Le Fils Naturel de Diderot*¹⁷ de Michele Bokobza Kahan, *Didascaliiile lui Camil Petrescu: scriitură dramatică unică*¹⁸ de Patricia Nedelea, *Les didascalies chez Marivaux*¹⁹ de Ioana Galleron sau în câteva lucrări de doctorat relativ recente cu titlul: *Didascaliiile – punți de legătură între nivelul textual și cel al reprezentării unei piese de teatru*²⁰ de Ioana-Tatiana Ciocan, *The poetics of the didascalia discourse in the modern theatre – A reading of the drama text's backstage*²¹ de Gheorghiță Răileanu sau în *Tipuri de*

¹¹ *Ibidem*, p. 196.

¹² *Ibidem*, p. 198.

¹³ Thierry Gallèpe, *Didascalies. Les mots de la mise en scene*, préface de Blanche-Noëlle Grünig, Paris, L'Harmattan, 1997.

¹⁴ Frédéric Calas, Romdhane Elouri, Saïd Hamzaoui, Tijani Salaaoui (dir.), *Le Texte didascalique à l'épreuve de la lecture et de la représentation*, Sud Éditions, Presses Universitaires de Bordeaux, 2007.

¹⁵ David Ball et Karine Bénac (dir.), *Revue de théâtre Coulisses*, 39, Automne 2009, Presses universitaires de Franche-Comté, *Dossier: les didascalies*, URL: <https://journals.openedition.org/coulisses/940>; DOI: <https://doi.org/10.4000/coulisses.940>.

¹⁶ Raluca Mihaela Levonian, *Comunicarea nonverbală în didascaliiile din dramaturgia română*, Editura Universității din București, 2011.

¹⁷ Michele Bokobza Kahan, « Les didascalies dans „Le Fils Naturel” de Diderot », în *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, no. 47/2012, pp. 61-74.

¹⁸ Patricia Nedelea, *Didascaliiile lui Camil Petrescu: o scriitură dramatică unică*, București, EIKON, 2020.

¹⁹ Ioana Galleron, « Les didascalies chez Marivaux », *Théâtres du Monde*, 2020. <https://hal.science/halshs-03952054/>

²⁰ Ioana-Tatiana Ciocan, „Didascaliiile – punți de legătură între nivelul textual și cel al reprezentării unei piese de teatru (The Didascalia – Bridges between the Textual Level and the Representation of a Theater Play)”, în volumul *European Integration – Between Tradition and Modernity*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, vol. 5, 2013, pp. 173-183.

²¹ Gheorghiță Răileanu, *The poetics of the didascalia discourse in the modern theatre – A reading of the drama text's backstage*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

*implicit lingvistic în dramaturgia românească din perioada interbelică*²², teza de doctorat a Dianei Trandafir (Ciobanu) ori în studiul lui Primož Vitez *L'invention du texte didascalique*²³.

Marian Popescu apreciază interesul pentru indicațiile scenice drept o caracteristică cu precădere a dramaturgului modern: „Dramaturgul contemporan se gândește din ce în ce mai mult nu numai la cititorul său, dar și la viitorul regizor sau chiar actor care vor interpreta, la rândul lor, piesa de teatru”²⁴.

Studiile mai recente asupra didascalilor, spre exemplu cele cuprinse în revista de teatru *Coulisses*, justifică preferința pentru sintagma „voce didascalică”, spre deosebire de didascalii sau indicații scenice deoarece aceasta „correspond à une position à la fois énonciative, permettant de faire exister la figure de l'auteur, pragmatique, faisant émerger également la figure du récepteur et l'action produite sur lui, et narratologique, mettant en valeur le tissage textuel de ces fonctions auteur et lecteur/spectateur, et leur polyphonie intégrée au sein de l'oeuvre.”²⁵

Din aceleași considerente, datorită acestei „polifonii” se va utiliza cu precădere aceeași sintagmă și în studiul de față, pentru a analiza tot ceea ce este în afara replicilor textului dramatic propriu-zis. Se are în vedere faptul că demersul prezent va aborda didascaliiile din perspectiva rolului pe care îl joacă acestea în dezlegarea semnificației piesei în ansamblu, privită prin prisma unei lecturi literare, multimodale.

În lumina celor prezentate, se poate vorbi – cu adevărat – de o lectură a textului dramatic din perspectiva unui text multimodal de tipul benzilor desenate? Sunt didascaliiile „imagini” narate? Abundă ele în elemente ce pot fi cu ușurință vizualizate încă de la o primă lectură? Pentru a răspunde la o serie de astfel de întrebări, trebuie să avem în vedere perspectiva lectorului de teatru care poate interpreta/citi didascaliiile (lista personajelor, indicațiile scenice intercalate și notate cu italic, precizarea numelor personajelor scrise cu majuscule la fiecare început de replică, decoruletc.) ca pe imagini ce se desprind de text. Acestea pot fi mai ușor și mai superficial parcurse (deși ele susțin diegeza), pentru ca ochiul lectorului să revină apoi imediat la dialog, la replici, la piesa propriu-zisă.

Această lectură „pe deasupra” este facilitată și de așezarea în pagină și de tipul caracterelor alese în redactarea cuvintelor vocii didascalice, delimitarea de textul replicilor fiind clară și din punct de vedere grafic. Aceeași idee este susținută și de Marian Popescu:

Cursivitatea lecturii este „împiedicată” adesea de obstacole precum numele repetat al personajelor, chiar memorarea listei personajelor, cu caracterizările

²² http://mail.lit.uaic.ro/scoala_doctorala/DOCUMENTE/CV%20drd.18/sept/CIOBANU-REZUMAT%20TEZA%20DOCT.pdf

²³ Primož Vitez, *L'invention du texte didascalique*, în *Linguistica XLVIII* Demetrio Skubic *Octogenarioi*, Ljubljana, 2008.

²⁴ Marian Popescu, *Teatrul ca literatură*, București, Eminescu, 1987, p. 38.

²⁵ David Ball et Karine Bénac (dir.), *Revue de théâtre Coulisses*, 39, Automne 2009, Presses universitaires de Franche-Comté, *Dossier: les didascalies*, p. 35 URL: <https://journals.openedition.org/coulisses/940>; DOI: <https://doi.org/10.4000/coulisses.940>

spațio-temporale și de mișcare ce apar frecvent în debutul fiecărui act, uneori al fiecărei scene, indicațiile de „regie” (didascalii) privitoare la intonație, mișcare, semnificare în raport cu contextul, intruziuni ale altor personaje din afara locului actual de joc etc.²⁶

În acest scenariu, lista personajelor sau precizarea lor poate juca rolul imaginii, astfel de didascalii fiind considerate voci extradiegetice sau heterodiegetice²⁷, imaginea vizuală a personajului deja închipuit de cititor fiind echivalentul desenului personajului însuși din B.D.-uri, sub singura rezervă că în textul dramatic cititorul nu este constrâns de o reprezentare deja furnizată, ci el are totala libertate de a realiza proiecții proprii, în limita descrierilor didascalice.

Având ca punct de plecare definiția schematică a benzilor desenate pe care o oferă dicționarul Cambridge („o serie de desene amuzante având o întindere mică, cu o inserție de text, care de cele mai multe ori este publicată într-un ziar”²⁸) cumulată cu explicația oferită de articolul lui Mircea Deacă *Dar ce sunt benzile desenate?* („Benzile desenate sunt categoric un gen mixt, amestecat sau de graniță. Genul în discuție conține o parte din literatură, o parte din cinematografie și o parte din arta plastică”²⁹) putem cu ușurință identifica punțile de legătură între cele două tipuri de text, așa cum se remarcă ele din punctul de vedere al cititorului.

Ca și textul dramatic, banda desenată presupune „o postură activă a unui lector care are de făcut mai multe munci și care devine în mod continuu interpret”, astfel încât „cititorul este obligat să descifreze și text și imagine, să jongleze între cele două coduri semiotice și să le perceapă în aceeași unitate de sens”³⁰.

Vinițele sau casetele pot fi considerate echivalentele actelor sau scenelor din textul dramatic, fiecare viniță fiind „o piesă, dintr-o înlănțuire narativă, dar este și un spectacol în sine. Ca unitate spațio-temporală, reprezintă un întreg format din ceea ce este spus (cuvinte, text) și ceea ce este arătat (desen, imagine)”³¹. Asemănarea cu piesa de teatru se arată astfel ca nefiind deloc întâmplătoare, actele și scenele însele fiind un mini-spectacol în sine, unitar, cu repere spațiale și temporale clare.

Echivalentele replicilor propriu-zise ale personajelor rămân bulule ori filacterele, acestea mai purtând denumirea și de baloane, termen ce nu se mai utilizează aproape deloc. Aceste mijloace grafice prin care li se atribuie cuvinte

²⁶ Marian Popescu, *op. cit.*, p. 38.

²⁷ Jeannette Laillou Savona, « La didascalie comme acte de parole », in Ferral, Josette (sous la direction de), *Théâtralité, écriture et mise en scène*, Montréal, Hurtubise, 1985, *apud* Marie Bernanoce, « Des indications scéniques à la “voix didascalie”: contours énonciatifs de la figure de l’auteur de théâtre contemporain » în *Revue de théâtre Coulisses*, 39, Automne 2009, p. 36.

²⁸ *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, New York, Cambridge University Press, 2008, p. 275. („a short series of funny drawings with a small amount of writing, often published in a newspaper.”)

²⁹ Mircea Deacă, „Dar ce sunt benzile desenate?”, în revista *Cultura*, Nr. 330, 2011. <https://revistacultura.ro/nou/dar-ce-sunt-benzile-desenate-i/> 12.12.2023, 17:04.

³⁰ Roxana Munteanu, „Textul multimodal – perspectiva teoretică asupra benzilor desenate”, în *Perspective*, nr. 2/ (34) / 2017, p. 14, http://www.anpro.ro/html/date/p34_2017_dosar.pdf, 07.12.2023, 21:29.

³¹ *Ibidem*, p. 16.

personajelor, deși nu sunt indispensabile, reprezintă un element distinctiv pentru benzile desenate, deoarece cu ajutorul lor li se atribuie cuvinte locutorilor. Forma lor nu este deloc aleasă la întâmplare, fiecare figură geometrică ce încadrează replica având un rol bine stabilit,

marcând implicit și un anumit tip de intonație: dacă sunt rotunde sau rectangulare, personajele vorbesc; dacă sunt sub forma de norișori, personajele visează sau se gândesc; dacă sunt sub formă de fulger, personajele strigă, exprimându-și furia, iar dacă au formă de inimioară, exprimă sentimente de iubire.³²

Nici ordinea în ilustrarea schimbului de replici nu este întâmplătoare: personajul care inițiază dialogul va fi întotdeauna așezat în partea stângă a imaginii sau deasupra celuilalt.

Sigur, nu se poate nega complexitatea textului dramatic, lectura acestuia presupunând decodarea unui discurs cu un mai mare nivel de abstractizare și construcție. Este motivul pentru care, de-a lungul timpului, literatura dramatică a fost comparată și cu arhitectura (de către Caragiale) sau cu pictura („în critica lui Albert Thibaudet”³³), însă dispunerea grafică a textului replicilor alături de discursul didascalic notat între paranteze și, de cele mai multe ori, cu caractere italice, îi conferă și acel aspect vizual care o apropie de textul multimodal de tipul benzilor desenate.

Este interesant de observat că inclusiv evoluția indicațiilor scenice în timp confirmă o delimitare vizuală categorică a textului replicilor de cel al vocii didascalice: izvorâte în teatrul grec, didascaliile vor fi notate în Evul Mediu – de regulă – cu cerneală roșie, pentru ca mai târziu ele să fie publicate în broșuri separate față de textul dialogat al piesei. Abia în secolul al XVII-lea „Racine et Molière proposent au contraire une intégration totale dans les vers récités”³⁴, în timp ce Diderot este cel care va sublinia „predominanța gestului asupra cuvântului”³⁵ accentuând ideea că verbalul ocupă 7% din textul dramatic. Didascaliile evoluează apoi spre notarea amănunțită a atmosferei și a trăirilor psihologice ale personajelor, pentru ca în secolele XIX-XX acestea „să se metamorfozeze în narațiune pură”³⁶, în care calitatea lor de indicații scenice aproape că dispare. Totuși vocea didascalică și-a câștigat în timp recunoașterea de paratext, de „text de văzut”, față de dialogul care este „text de spus”; împreună formând „textul de citit”³⁷.

În lumina acestei concluzii, apropierea de discursul multimodal este mai mult decât justificată.

³² *Ibidem*.

³³ Marian Popescu, *op. cit.*, pp. 32-33.

³⁴ Primož Vitez, « L'invention du texte didascalique », în *Linguistica XLVIII Demetrio Skubic Octogenarioi*, Ljubljana, 2008, p. 84, <https://journals.uni-lj.si/linguistica/issue/view/260/30> 13.12.2023, 20:21.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 85.

³⁷ *Ibidem*.

BIBLIOGRAFIE

- Ball, David et Bénac, Karine (dir.), *Revue de théâtre Coulisses*, 39, Automne 2009.
- Calas, Frédéric, Elouri, Romdhane, Hamzaoui, Saïd et Salaaoui, Tijani, *Le Texte didascalique à l'épreuve de la lecture et de la représentation*, Sud Éditions, Presses Universitaires de Bordeaux, 2007.
- Ciocan, Ioana-Tatiana, „Didascaliile – punți de legătură între nivelul textual și cel al reprezentării unei piese de teatru (The Didascalia – Bridges between the Textual Level and the Representation of a Theater Play)”, în *European Integration – Between Tradition and Modernity*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, vol. 5, 2013.
- Deacă, Mircea, „Dar ce sunt benzile desenate?”, în *Cultura*, nr. 330, 2011.
- Galleron, Ioana, « Les didascalies chez Marivaux », *Théâtres du Monde*, 2020.
- Gallèpe, Thierry, *Didascalies. Les mots de la mise en scene*, préface de Blanche-Noëlle Grünig, Paris, L'Harmattan, 1997.
- Golopenția, Sanda, *Perspective noi în studiul teatrului*, Spandugino, București, 2019.
- Kahan, Michele Bokobza, « Les didascalies dans “Le Fils Naturel” de Diderot », în *Recherches sur Diderot et sur l'Encyclopédie*, no. 47/ 2012, pp. 61-74.
- Levonian, Raluca Mihaela, *Comunicarea nonverbală în didascaliile din dramaturgia română*, Editura Universității din București, 2011.
- Nedelea, Patricia, *Didascaliile lui Camil Petrescu: o scriitură dramatică unică*, București, EIKON, 2020.
- Pavis, Patrice, *Dicționar de teatru*, traducere din limba franceză de Nicoleta Popa-Blanariu și Florinela Floria, Iași, Fides, 2012.
- Popescu, Marian, *Teatrul ca literatură*, București, Eminescu, 1987.
- Ubersfeld, Anne, *Termenii cheie ai analizei teatrului*, Iași, Institutul European, 1997.
- Vitez, Primož, « L'invention du texte didascalique », în *Linguistica XLVIII Demetrio Skubic Octogenarioi*, Ljubljana, 2008.